

- 7 лютого)1996; №3 (8-21 лютого) 1996; №4 (22.лютого - 3 березня) 1996.
35. Марина В. Етнокультурний ренесанс румынов Закарпаття // Матеріали науково-практичної конференції “Державне регулювання міжетнічних відносини в Закарпатті”.- Ужгород, 1997.- С. 110-115.
 36. ДАЗО. - Ф. Р-195. - Оп. 14. - Спр. 292.
 37. ДАЗО. - Ф. П-1. - Оп. 1. - Спр. 2609.
 38. ДАЗО.-Ф.П-28, оп.1, стр.275-арк 28
 39. ДАЗО.-Ф.П-28, оп.18, стр.4.-арк 26
 40. ДАЗО.-Ф.П-28, оп.18, стр.412-арк 36
 41. Ткаченко Л.О. Динаміка етнічного складу населення Закарпаття. // Народна творчість та етнографія.- 1974, №1.- С. 65-68.
 42. Малєць О. Динаміка етнічного складу населення та етнічні процеси на Закарпатті в 1945-1990 р.р. // Карпатика: етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII-XX ст.- випуск VI.- Ужгород, 1999.- С. 94-120; Проблема дослідження етнічного складу та етнічних процесів на Закарпатті в 1945-1990 р.р.// Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія. Випуск 5.- Ужгород.- 2000.- С. 137-145; Етнополітичні і етнокультурні процеси в українців Закарпаття в період Закарпатської України (жовтень 1944-червень 1945 рр.) // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Випуск IV.- Ужгород, 2000.- С. 139-153; Впровадження комуністичної ідеології і насадження русифікації на Закарпаття та її крах (1950-1991 рр.) // Матеріали науково-практичної конференції 19-20 січня 2001 р. – Ужгород, 2001.- С. 221-228; Етнополітичні та етнокультурні процеси в українців Закарпаття в період совєтської “українізації”, утвердження комуністичного тоталітаризму (липень 1945-1950 рр.) // Carpatica – Карпатика. Випуск 9. Матеріали конференції: “Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (до 90-річчя від дня народження).- Ужгород, 2001 - С. 117-135; Етнополітичні процеси на Закарпатті після встановлення радянської влади (липень 1945-1990 рр.) // Проблеми Вітчизняної та зарубіжної історії. // Carpatica – Карпатика.- Ужгород, 2001.- С. 201-218.
 43. Радянське Закарпаття за 35 років. Статистичний збірник.- Ужгород. 1980.- 89с.

“ОРІЄНТУВАЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ ЧЛЕНАМ І КАНДИДАТАМ В ЧЛЕНИ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ...”

Події кінця 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст. на Закарпатті цілком справедливо можна визначити як протистояння двох еліт. Перша з них- комуністична номенклатура, що прагнула будь-що утримати ситуацію під контролем, фактично, в умовах розвалу імперії СРСР. Друга- націонал-патріотична сила, що дедалі активніше завойовувала прихильність широких верств населення через пропагування національних (не етномаргінальних комуністичних) цінностей українського етносу. Ця лінія найбільш чітко проявлялась у активній діяльності обласних осередків Народного Руху України за перебудову, УРП, екологічної організації “Зелений світ”, товариства “Меморіал”, патріотично налаштованого духовенства ГКЦ, студентства краю. Мета нашого нарисувисвітлити (на основі архівних документів фонду Закарпатського обкому Компартії України) зміст, форми та методи протистояння обласної партійної організації із опозиційними організаціями (особливо із НРУ за перебудову) на межі 80-90-х рр. ХХ ст.

У виступі першого секретаря обкому КПУ Г.Бандровського на II Пленумі обкому 16 червня 1989 р. “Про завдання партійної організації області по посиленню партійно-політичної роботи в сучасних умовах” відзначено, що “... вкрай повільно ведеться організаційно-політична робота по розширенню громадських, соціальних функцій української мови в житті області, особливо у містах Ужгород та Мукачево”. Він зауважив, що при веденні діловодства, географічних надписах, рекламі “не завжди враховуються особливості української мови населення області. Частина артистів обласного музично-драматичного театру, дикторів і ведучих облтелерадіокомітету також порушують мовний статус. Те ж саме треба сказати і про окремі управління облвиконкому”. Прикметно, що аналізуючи стан речей у мовному питанні, Г.Бандровський згадав про лист в обком

КПУ ужгородця М.Бандусяка, де вказувалось на факти ущемлення рідної мови українців [1]. Водночас, перший секретар обкому справедливо відзначав, що із створенням Товариства української мови імені Т.Шевченка в області проводяться свята рідної мови, на сторінках районних і з обласних газет та радіо з'явилися рубрики "Рідне слово". З іншого боку, він зауважив, що останнім у проекті програми НРУ за перебудову часом з'явилось "...немало цілей, які суперечать вимогам перебудови, по суті, проголошуються ідеї національного відмежування, спостерігаються наміри стати структурою, опозиційною до КПСР" [2].

Всі суспільно-значимі події та процеси демократизації, що суперечили чи були неконтрольовані з боку КПУ піддавались остракізму та анафемі. На цьому ж Пленумі обкому А.Попович (станочник Воловецького лісокомбінату, член ревізійної комісії обласної партійної організації) емоційно висловив невдоволення відходу від партійного централізму та поширенню негативних явищ суспільного буття останніх років. Він говорив: "А які можуть виникнути, до прикладу, думки в людей після перегляду таких кінофільмів, як "Воры в законе", "ЧП районного масштаба", "Маленькая Вера", "Меня зовут Арлекино" і ряд інших? Складається враження, що поряд із нами живуть тільки злодії та грабіжники, люди, які зовсім не рахуються із власною совістю" [3].

Водночас, поряд із такими негативними явищами суспільства, народжувалась нова патріотично налаштована сила- НРУ за перебудову. Цій силі, як ще ненародженій дитині, намагалась всіляко протидіяти жорстка структура КПУ. Про це яскраво свідчить документ "Орієнтувальний матеріал членам і кандидатам в члени обкому Компартії України, членам ревізійної комісії обласної парторганізації. Про ставлення до ідеї створення "Народного руху України за перебудову (НРУ)". В ньому чітко зафіксовано, що програма НРУ "не є чимось новим у практиці перехоплювання політичної ініціативи від партійних і радянських органів новими громадськими формуваннями". В програмі НРУ-багато положень запозичено із документів Народних фронтів

Прибалтійських республік, “або ж перефразовані на український варіант” [4].

Документ вказував партійцям, що програма НРУ-альтернатива КПРС і основна особливість програми-“внутрішнє протиріччя між декларованими принципами і конкретними пропозиціями; між істинними цілями ідеологів НРУ і радянськими законами, а також загальнодемократичними принципами міжнародного права”. Загалом зміст програми НРУ- це повний відхід “від позицій інтернаціоналізму до буржуазно-націоналістичної концепції національно-державної автономії”. У розділі “Екологія”, твердили інтерпретатори містяться “хйбні уявлення” про “повний суверенітет республіки” і “недоцільність експлуатації Чорнобильської АЕС”. Крім цього вказувалось, що “засуджуючи практику вільного вибору батьками мови навчання автори програми займають жорстку, антидемократичну позицію у ставленні не тільки до іншомовного населення УРСР, але й мільйонів українців, які вважають російську мову другою рідною мовою” [5]. Такими формулюваннями партійна номенклатура всіляко культивувала етнічно дезорієнтованих маргіналів малоросів із комплексом національної меншовартості.

Вже в березні 1989 р. (установчий з'їзд НРУ відбувся у вересні 1989 р.) на засіданні бюро обкому КПУ було прийнято документ “Про організацію в області постанови ЦК КПРС “Про міри протидії спробам антисоціалістичних елементів створити опозиційні КПРС політичні структури”. У цій настанові партійним функціонерам у наказовому порядку рекомендувалось посилити вплив на самодіяльні об'єднання, які існують в області; “через комуністів, комсомольців покращити ідейно-виховну роботу серед населення...” Важливим моментом в умовах розвалу імперії вважалось “не допускати необгрунтованих суджень; давати рішучу відповідь спробам розпалити націоналістичні пристрасті, дискредитувати досягнення ленінської національної політики” [6].

Проте найбільш радикальним і практичним було доповнення до цього документу під грифом “Цілком таємно”.

В ньому вказувалось, що аналіз морально-психологічної обстановки показував, що “на близьку перспективу слід очікувати збільшення самодіяльних об’єднань такої спрямованості, як екологія, мовна, історико-культурна, молодіжна. Не виключено, що під впливом різного роду емісарів із прибалтійських республік, інших регіонів, а також формалізму в роботі з людьми... можливі спроби організації груп окремих формувань націоналістичної та антипартійної спрямованості”. Тому, ідеологічний відділ обкому КПУ рахував доцільним “більш чітко концентрувати увагу радянських і господарських органів на вирішення проблем, що викликають невдоволення людей”. Також окреслювався комплекс “міроприємств” щодо протидії “антисоціалістичним елементам опозиційних структур КПРС” [7].

У виступах секретарів, завідуючих відділами обкому КПУ в обласних ЗМІ в 1989 р. звучали пропаганда ленінського інтернаціоналізму та проблеми вдосконалення інтернаціонально-патріотичного виховання, міжнаціональних відносин в краї. До прикладу: С.Турияниця “Розвиваючи традиції інтернаціоналізму” (лютий, “Карпаті ігоз со”); І.Артьомов “Врахування національної структури населення при організації ідеологічної, політико-виховної роботи” (березень, “Закарпатська правда”); “круглий стіл” про хід підготовки до Пленуму обкому КПУ з питань вдосконалення інтернаціонально-патріотичного виховання і міжнаціональних відносин (травень, обласне ТБ); В.Лойко “Вивчення проблем міжнаціональних відносин в системі марксистсько-ленінської освіти” (травень, “Карпаті ігоз со”) і т.д. [8].

23 вересня 1989 р. в обком КПУ надійшов лист “Про план практичних дій відділів обкому партії у зв’язку з установчим з’їздом Народного Руху України за перебудову”, де було зафіксовано 12 пунктів протидії осередкам НРУ. В одному з них рекомендувалось направити для виступів у містах і районах, трудових колективах області *“інформаційно-пропагандистські групи обкому партії...озброївши необхідною інформацією”*. У виступах

потрібно було звертати максимальну увагу на забезпечення “витриманого тону виступів” і “недопущення голослівних звинувачень”. На обласному ТБ рекомендувалось *організувати спеціальні передачі, “в яких викривалися б політичні цілі лідерів НРУ, обличчя окремих делегатів НРУ і тих сил, які вони представляють”* [9].

Нині, в умовах демократичного суспільства, не дивлячись на ряд соціально-економічних труднощів, абсурдним став би такий припис керівної і спрямовуючої партії: “Виключаючи можливість використання інформаційно-видавничих засобів у антинародних цілях, *взяти під особливий контроль використання розмножувальної техніки*” [10]. Або ж інше: “Активізувати роботу по застосуванню діючого законодавства до екстремістських, націоналістичних, антисоціалістичних елементів; вжити заходів щодо забезпечення належного рівня при організації виїздів громадян області за кордон по лінії туризму, за запрошеннями” [11].

Партійна номенклатура чітко визначала соціальну базу своїх опонетів із НРУ. Це- інтелігенція, інженерно-технічні працівники, медики, вчителі. В області вже до проведення установчої конференції НРУ 23 вересня діяли Хустська районна і Ужгородська міська організації із чисельністю близько 100 чол. До проведення установчої конференції вони оголосили себе осередками Львівської регіональної організації НРУ [12]. Очікуючи проведення обласної установчої конференції НРУ, у документі “Про ситуацію, що склалася у зв’язку з підготовкою обласної установчої конференції Народного Руху України за перебудову” вказувалось, що в багатьох первинних парторганізаціях, трудових колективах так і “не створено атмосфери несприйняття націоналістичних лозунгів та ідей”. Крім цього, “...в більшості випадків партійний, ідеологічний актив не готовий вести відкриту, публічну полеміку, давати рішучу відсіч демагогам і екстремістам” [13]. Тому ідеологічним відділом обкому КПУ, крім антиагітації в ЗМІ, трудових колективах, партійних осередках, по лінії ВЛКСМ, було вирішецо “*підготувати спеціальні пропагандистські*

групи для ведення публічного діалогу з активістами "руху" на їх зібраннях" [14].

Рекомендувалось, щоб "...в разі створення осередків НРУ на містях подбати про те, щоб до керівництва ними прийшли люди, спроможні прямувати їх діяльність в конструктивне русло, рішуче протидіяти націоналістично-екстремістським проявам, іншим діям, що відволікають увагу трудових колективів від вирішення практичних справ". На установчій конференції передбачався виступ представника обкому партії, "в якому з принципових, конструктивних позицій було б дано оцінку її роботі, наголошено на можливих наслідках дій екстремістських "лівацьких" сил "руху", відверто заявлено про боротьбу з цими силами". І зовсім по-радянськи, однозначно: *"попередити членів ініціативної групи про те, що у випадку використання на конференції націоналістичної символіки, її організатори будуть нести відповідальність перед законом..."* [15].

21 липня 1989 р. в клубі письменників відбулись збори по виборах ініціативної групи по підготовці обласної установчої конференції НРУ за перебудову. На цих зборах зібралось більше 50 чоловік, більшість із яких- члени Спілки письменників, науковці УжДУ, художники, музиканти, вчителі-пенсіонери, інженерно-технічні працівники. На цьому зібранні П.Скунць висловився- "...Рух повинен знаходитись в "інтелігентних руках", відмежуватись від тих, хто хоче "примазатись до нього". Аналітики обкому КПУ визначали промову П.Скунця, як таку, що "по змісту була деструктивною" і зводилась до тез про "деградацію української нації", "руйнування української мови", "пасивність інтелігенції області"; про те, що за останні 50 років Закарпаття "втратило більше, ніж за всі попередні століття". Відомий письменник акцентував увагу на факт "засилля приїжджих в апараті управління, в тому числі і обкомі партії, де із п'яти секретарів лише один місцевий" [16]. П.Скунць у своєму виступі навів факт ігнорування генеральним директором виробничого об'єднання "Тиса" І.Оздобкіним закону "Про мови в Українській РСР". На заяваження, чому агітація на підприємстві виконана

російською мовою, він відповів: “По-українському хай вони розмовляють собі на кухні, а взагалі це потрібно тому хламові- письменникам, художникам”. П.Скунць повідомив, що редактор газети “Ужгородський університет” С.Пойда був також особисто присутнім при цьому випадку. Крім цього П.Скунць висловив невдоволення, що декілька разів перший секретар Іршавського райкому партії І.Галас заявляв: “Я цю заразу (Товариство української мови імені Т.Шевченка- М.З.) в район не пуцу” [17].

На зборах виступали також відомі письменники краю І.Чендей, Л.Балла, Ф.Кривін, Ю.Керекеш. Емоційним став виступ інженера-будівельника Ф.Мишанича. Він, зокрема, заявляв наступне: “партійний апарат завів нас у біду; якщо будемо спати, то знову буде Воркута; ця держава зажене в могилу; якщо хтось прийшов сюди шпигувати, то ми можемо його викинути”. Він також допустив грубий випадок проти присутніх у залі угорців, але наприкінці зборів вибачився [18].

Вже на установчій конференції Закарпатської крайової організації НРУ за перебудову 23 вересня 1989 р. було висловлено ще більше критичних зауважень. Так, М.Джанда порушив питання відновлення УГКЦ, що була ліквідована в області 1949 р. Я.Штернберг зауважив, що треба дедалі популяризувати історію Закарпаття, зокрема постаті відомих закарпатців М.Лучкая, В.Довговича, М.Балудянського та інших. М.Тиводар відзначив, що в м.Мукачеві керівництво проводить “сталінську лінію на русифікацію населення. Прикладом цього є те, що 400 сімей з Магадану переселяють сюди, а чому б нам не прийняти 400 сімей-калік з Чорнобиля?” Також він зауважив, що “зараз є спроби штучного втручання в той етнос, що історично склався”. Приклад- с.Гудя, де живуть угорці та українці; із пропагуванням ідеї створення національної сільської Ради народних депутатів, це приведе до “малого Карабаху”. М.Тиводар справедливо аналізував проблему трудової міграції в області. Він говорив, що кожного року більше 1300 чол. мігрує за межі області у пошуках роботи, “а ми завозимо робочу силу з Уралу”. Тому, доцільно було б “відмінити

рішення про будівництво кооперативних будинків для працівників з Півночі, бо переселення ускладнить міжнаціональну, етносоціальну ситуацію в м.Ужгороді і в Закарпатті взагалі” [19].

Неоднозначні процеси відбувались і у вищому навчальному закладі краю-УжДУ. У документі секретаріату обкому КПУ “Про обстановку в Ужгородському державному університеті” говориться, що в середовищі професорсько-викладацького та студентського складу “неоднозначно сприймаються проблеми сфери міжнаціональних відносин, екології, історичного минулого краю, динамічні процеси, що проходять в країні і в регіоні”. Так, виникали лідери (П.Чучка, Ш.Фодо), формувались угруповання по інтересам, падала ідейно-виховна робота. Водночас, авторитет секретаря парткому І.Корнійчука знизився; “багато комуністів говорять, що не треба було його вибирати”. Комсомольці однієї з груп математичного факультету відмовились від лекцій І.Маркуша, “через низький рівень викладання ним свого предмету”. Поряд з цим у 1988 р. 75 викладачів (13,2%) не мали жодної наукової публікації, а 35 не мали вже декілька років [20].

На червень 1990 р. первинна організація УжДУ складала 586 членів, 28 кандидатів в члени КПРС. У парткомі, що був вибраний в жовтні 1988 р., налічувалось 21 чол. Обком КПУ оцінював партійну роботу у ВНЗ як незадовільну, оскільки “партком “потонув” в розгляді поточних, у більшості дрібних питань, за якими він не бачить головних пріоритетів своєї діяльності”. Крім цього, без уваги залишались День Конституції, річниця Жовтня, 45-річчя визволення міста, 50-річчя возз’єднання Західної України. Обласний партійний центр висловлював невдоволення тим, що на мітингах та міроприємствах співробітники УжДУ виступають із “неординарними, нетрадиційними думками, ідеями” (до прикладу- В.Зілгалов) [21].

Однак, в лавах, власне, обласної організації КПУ вже із 1988 р. почався процес добровільного виходу із КПРС. 9 лютого 1990 р. першого секретаря і члена бюро Закарпатського обкому КПУ Г.Бандровського було звільнено

від обов'язків "у зв'язку з виходом на пенсію". Натомість його місце зайняв М.Болощук, який на другому таємному голосуванні отримав 147 голосів "за" і 60 "проти" [22]. На червень 1990 р. в обласній партійній організації нараховувалось 1492 первинні осередки, що об'єднували 50 123 членів та кандидатів в члени КПРС, представників 47 національностей. Серед них- 42,3% робітники та селяни, 62% особи із вищою, неповною вищою та середньою спеціальною освітою. У 1988 р. було 8 фактів добровільного виходу із лав КПРС, в 1989 р.- 76 фактів, за 5 місяців 1990 р.- 315 фактів. Більшість- із Мукачівської, Виноградівської, Ужгородської районних та Ужгородської міської організації. В середовищі самих комуністів парткомів на місцях, як свідчила практика, існувала підтримка Товариства української мови імені Т.Шевченка, ГУКЗ, румунської культури, карпатських русинів [23]. Хоч І.Машков (1 секретар Ужгородського райкому, член бюро обкому) і заявляв на Пленумі обкому 4 квітня 1990 р., що "ми повинні сьогодні боротись за кожного комуніста, щоб він не покинув наші ряди", ситуація не змінювалась [24].

Довідка про партійні організації свідчить, що за перший квартал 1990 р. динамічно зростало число осіб, які добровільно припинили своє членство в КПРС. Їх кількість становила 126 чол. [25]. Загалом у 1990 р. виключено і вибуло із лав КПРС 3 372 чол. Крім цього, за цей рік померло 535 комуністів, що на 51 чол. більше, ніж у 1989 р. Тільки в січня 1991 р. добровільно вийшли з КПРС 484 чол. Серед них 74% не вказали ніяких причин виходу [26]. Якщо на січень 1991 р. в області було 47 125 комуністів, то на 1 травня 1991 р. їх кількість становила 44 711 чол. Найбільший відсоток відтоку комуністів був у м.Мукачево та м.Ужгороді, Міжгірському та Рахівському районах [27]. Як відзначив начальник КДБ УРСР по Закарпатській області В.Гарновецький, багато відомих діячів (П.Скунць, П.Чучка) вийшли з партії принципово і офіційно, виступаючи по телебаченню [28]. За факти "очковтирательства и приписок" (мова оригіналу- М.З.) за півтора року (друга половина 1989 р. та 1990 р.) до партійної відповідальності було притягнуто

28 членів КПРС, в тому числі 17 керівників підприємств та організації [29].

У виступі “Про політичну ситуацію в області і завдання обласної партійної організації по її стабілізації” (на VIII Пленумі обкому КПУ 12 травня 1990 р.) перший секретар обкому М.Волощук констатував: “Романтичний період перебудови завершився” [30]. На хвилі демократизації виникли громадські, національно-культурні організації. 24-25 березня 1990 р. у м.Хусті відбулось засідання сесії великої ради НРУ за перебудову, де чітко проявлялись “прямі нападки на КПРС”. На мітингові в м.Хусті до річниці Карпатської України “основним змістом виступів були заклики до виходу із складу СРСР”. Зокрема, М.Джанда заявив, що скоро “ми скинемо цей символ колоніальної держави”. Характерними стали заклики “Геть Комуністичну імперію- Радянський Союз”, “Партія- це злочинна організація”, “Ми добили коричневу чуму в Берліні, доб’ємо червону заразу в Москві” і т.д. [31]. О.Орос (голова обласного філіалу Української Гельсінської Спілки) в газеті-органі Хустської організації НРУ “Нова свобода” вмістив статтю, “в якій звинувачував в кримінальному злочині ні в чому невинних людей” [32]. М.Волощук твердив, що “багаточисельні “десанти” від самодіяльних формувань пробують “розбудити Закарпаття”, нерідко сіючи настрої національної нетерпимості, причому методами силового тиску”. Він навів факт, коли в с.Розтока Рахівського району під встановленим синьо-жовтим прапором стояв надпис: “Хто зніме цей прапор- на його місці буде висіти сам” [33].

П.Гвоздяньський (перший секретар Хустського райкому, член обкому) повідомляв на цьому Пленумі, що “... окремі екстремістські елементи доходять до таких актів вандалізму, як плюндрування пам’ятника В.І.Леніна, що мало місце і в Хусті” [34]. В.Приходько (перший секретар обкому ЛКСМУ, кандидат в члени обкому КПУ) свідчив про власне здивування, яким рішучим є несприйняття десятикласниками Ужгородської СШ №3 вітчизняної історії, особливо Жовтневої революції, ролі В.Леніна як особистості. У такому

стані справи, наголосив він, значна роль належить викладацькому персоналу, вчителям [35].

В умовах втрати авторитету серед громадськості обком КПУ приймав ряд рішень, які б реабілітували вплив партії. Одним із них в 1990 р. було рішення "Про тов.Чендея І.М." В документі вказувалось, що 19 травня 1969 р. первинна організація обласного відділення Спілки письменників УРСР, а 9 липня 1969 р. бюро Ужгородського міському КПУ виключили із членів КПРС письменника І.Чендея за "ідеологічні збочення" у збірці "Березневий сніг". Вважалось доцільним "відновити його в рядах КПРС", що сприяло б поверненню доброго імені письменнику-гуманісту [36].

Відомо, що події на Західній Україні 1990 р. відзначались більшою радикальністю, національно-патріотичним піднесенням, що взагалі нівелювало будь-які впливи КПРС в цьому регіоні України. Прикметно, що 10 листопада 1990 р. на III Пленумі обкому КПУ було прийнята "Заява на захист комуністів західних областей республіки". В документі засуджувались акти пікетування будівель партійних комітетів, демонтування пам'ятників В.Леніну, героїзація С.Бандери та інших "катів в націоналістичній одежі". Комуністи Закарпатського обкому партії підтримували компартійних діячів Західної України словами: "Не дайте обманути себе новоявленим лжепророкам, які безпardonно топчуть закони, суспільні норми, несуть народу злість, насилля, небезпеку громадянської війни" [37].

Тільки в 1990 р. в області відбулось більше 40 мітингів. Особливо активними організаторами таких акцій виступали осередки НРУ в містах краю. У документі "Про деякі тенденції розвитку політичної ситуації в області" відзначалось про фактичну політизацію культурно-освітніх товариств ("Просвіта", "Зелений світ", ТУКЗ, соціально-культурне товариство румунів імені Дж.Кошбука, товариство русинів, "Гуцульщина"). Крім цього занепокоєння викликало те, що орган обкому комсомолу "Молодь Закарпаття" (редактор В.Горват) і газета УЖДУ "Ужгородський університет" (редактор С.Пойда) стали "практично ...

пропагандистами ідей “Руху” та інших самодіяльних формувань”. Тому, бюро обкому комсомолу і парткому УЖДУ рекомендувалось дати оцінку редакторам цих видань (В.Горвату і С.Пойді) за “необ’єктивне, тенденційне відображення громадсько-політичної ситуації в області” [38].

Сьогодні є дивним, що обком КПУ під грифом “Секретно” фіксував такий документ як “Про установчу конференцію по відродженню товариства “Просвіта” (Довідка-орієнтировка)” [39]. Чому? Матеріали установчої конференції відродженої “Просвіти”, що проходила в м.Ужгороді 23 грудня 1990 р. вже наступного року були видані самим товариством [40]. На конференції був прийнятий Статут “Просвіти”, сформовано керівництво товариства, обраний голова- П.Федака; прийнята резолюція із 10 пунктів, де засуджувались дії державних органів антиукраїнського характеру і звучали заклики до об’єднання для духовного відродження краю. На конференції із доповідями виступили відомі культурно-освітні діячі краю: Ю.Керекеш, П.Федака, В.Пальок, В.Гошовський, М.Тиводар, Й.Баглай, Ф.Сас, інші делегати та гості [41].

Крім обласного центру, важливі події відбувались в м.Хусті. Аналітики обкому КПУ у документі під грифом “Таємно” твердили, що аналіз ситуації показує “...певну активізацію діяльності неформальних організацій, зокрема Хустського районного осередку НРУ”. Як бачимо, навіть, офіційно зареєстровані організації Компартія все ще рахувала “неформальними”. В м.Мукачеві 16 вересня та м.Хусті 1 вересня 1989 р. і 21 січня 1990 р. відбувались мітинги, на яких “...здійснювався ідеологічний тиск на людей з сепаратистських позицій” [42]. В Мукачеві на мітингові зібралось більше 1,5 тис. чол. Виступаючі закликали присутніх всіляко протестувати проти будівництва Пістрялівської РЛС [43]. А 21 січня 1990 р. в м.Хусті відбувся мітинг присвячений знаменному дню в історії краю 21 січня 1919 р. (Хустський з’їзд). На мітингові було присутньо більше 500 чол. Доповідачі акцентували увагу на історичній значимості Хустського з’їзду 1919 р., де

проголошувалась декларація єднання країн із Соборною Україною [44].

Враховуючи таку ситуацію, обком КПУ рішуче рекомендував “відзначити річницю встановлення Радянської влади в Угорщині і Закарпатті (1919 р.)”. З іншого боку, читаємо: “*Вжити заходи по упередженню дій Руху в своїх пропагандистських цілях по підготовці до відзначення 14 березня 1990 року річниці проголошення А.Волошиним “самостійної” Карпатської України, зокрема підготувати публікацію відповідних матеріалів в обласних та районних газетах, виступи лекторів товариства “Знання”, вчених*” [45].

Втім, справа “ідейно-виховного впливу” обласних ЗМІ вже була “пущена на самовплив”. Зокрема, в Міжгірському та Берегівському районах у 1991 р. число передплатників “Правди”, “Радянської України”, “Коммуниста”, “Комуніста України”, “Диалог” зменшилась у 3-10 разів. Журнал “Партийная жизнь” у Міжгірському районі в 1991 р. передплатило всього 8 чол., “Диалог”- 5, газета “Правда” надходила кількістю у 103 примірники. А це означало, що “опозиційні до КПРС політичні угруповання настирливо поширюють свої видання” [46]. Так, міжгірська районна газета “Радянська Верховина” протягом 1990-1991 рр. публікувала “опозиційні” статті вчителя Синевицької середньої школи М.Вегеша (наразі- директор НДІ карпатознавства, доктор історичних наук, професор та академік Міжнародної слов'янської академії). Публікації висвітлювали низку “білих плям” крайової історії. Зокрема, автор реабілітував постать президента Карпатської України А.Волошина, суспільно-політичних діячів М.Брацайка, В.Гренджі-Донського, відтворював діяльність січових стрільців на Закарпатті. Резонансною була стаття “Про синьо-жовтий прапор” (квітень 1991 р.) [47]. Як відзначав М.Фединишинець, ці публікації несли тільки клопоти редакції та особисто редактору видання М.Краснянику, який “не раз стояв на килимі ще міні-могутнього райкому “компартії”. А Микола Вегеш правильних висновків не робив: він цікавився чехословацьким

періодом в житті рідного краю і навіть- о Господи!- січовими стрільцями з Негривця, Синевира та репресованими, голодомором..." [48].

В умовах агонії та краху імперської держави, навесні 1991 р. проводилась активна робота до підготовки референдуму по збереженню СРСР. В Закарпатський обком КПУ полинули чисельні листи від райкомів партії із приводу оцінки соціально-політичної ситуації у зв'язку з проведенням всенародного референдуму по збереженню Союзу РСР. Так, Виноградівський райком звітував, що в газеті "Новини Виноградівщини" вже розпочалась публікація статей секретарів парторганізацій, "в яких домінує думка про економіну і політичну доцільність збереження Союзу РСР" [49]. Звісно, як і на всіх референдумах, на референдумі 17 березня 1991 р. закарпатці відповіли ствердно. Тим більше, що поряд із підтвердженням факту збереження СРСР, населення погоджувалось із Декларацією про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. Втім, національне згуртування українського етносу, через кризу центру, вже було близькою перспективою. Відомі події 19-21 серпня 1991 р. в м.Москві привели до остаточного руйнування державно-правового механізму СРСР. 24 серпня стало днем проголошення незалежності України, а 30 серпня був прийнятий Указ Президії ВРУ "Про заборону діяльності Компартії України". Демократичні сили зломали потужну структуру тоталітарного суспільства, який зневажав плюралізм у всіх сферах життєдіяльності соціуму.

Таким чином, НРУ за період 1989-1991 рр. відіграв виключно важливу роль у руйнуванні тоталітарного режиму та командно-адміністративної системи. Як і всі трансформаційні рухи, НРУ виконав функцію зламу старого режиму. Побудова ж нового державного механізму української держави, завдяки цьому, відбувається в умовах політичного плюралізму, становлення відкритого суспільства та нової національної ідентичності.

1. Державний архів Закарпатської області (далі- ДАЗО), ф.1. Закарпатський обком Компартии Украины, оп.33, спр.4, арк.17.

2. Там само, арк.18.
3. Там само, арк.78.
4. Там само, спр.6. арк.13.
5. Там само, арк.14. 18.
6. Там само, спр.16. арк.2, 5.
7. Там само, арк.23.
8. Там само, спр.28. арк.31-32. 34
9. Там само, спр.29. арк.65.
10. Там само, арк.66.
11. Там само, арк.66-67.
12. Там само, спр.59. арк.18.
13. Там само, спр.63. арк.48-49.
14. Там само, арк.50.
15. Там само, арк.51.
16. Там само, спр.74. арк.22.
17. Там само, арк.25.
18. Там само, арк.23-24.
19. Там само, арк.33-34.
20. Там само, арк.27-30.
21. Там само, оп.34. спр.42, арк.17-21.
22. Там само, спр.4 арк.29, 95-96.
23. Там само, спр.1 арк.13. 18. 27
24. Там само, спр.7. арк.51.
25. Там само, спр.81. арк.4.
26. Там само, оп.36. спр.13, арк.11
27. Там само, спр.18. арк.33.
28. Там само, оп.34. спр.9. арк.36
29. Там само, спр.38. арк.7.
30. Там само, спр.9. арк.4.
31. Там само, арк.7.
32. Там само, арк.8
33. Там само, арк.13.
34. Там само, арк.23.
35. Там само, арк.32.
36. Там само, спр.30, арк.42-43.
37. Там само, спр.17. арк.74-76.
38. Там само, спр.70, арк.9-12.
39. Там само, арк.18-20.
40. Матеріали установчої конференції по відродженню на Закарпатті крайового товариства "Просвіта".- Ужгород: Закарпатське крайове товариство "Просвіта", 1991.- 120с.
41. Там само.- С.8. 91-106.
42. ДАЗО, ф.1. Закарпатський обком Компартии Украины, оп.34, спр.88, арк.8.
43. Там само, арк.80.
44. Там само, арк.9.

45. Там само, арк.10.
46. Там само, оп.36, спр.29, арк.30.
47. Фединашинець В. Микола Миколайович Вегеш (Бібліографічний покажчик).- Ужгород: Колір принт, 1997.- С.16-18.
48. Там само.- С.7.
49. ДАЗО, ф.1. Закарпатський обком Компартии України, оп.36, спр.30, арк.3.